

Вознюк Оксана Леонідівна,
здобувач наукового ступеня доктора
філософії кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ

ЗАКРІПЛЕННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ВИЗНАЧЕННЯ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ В КОНТЕКСТІ ЗАКОНОДАВСТВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Пройшовши довгий і важкий шлях, 28 лютого 2022 року вище керівництво України підписало заявку на членство у Європейському Союзі (далі – ЄС). Наша країна наразі платить дуже високу ціну за своє право самовизначення, однак окрім виборювання морального права бути прийнятими до європейської спільноти, ми маємо виконати низку встановлених до кандидата вимог.

Зокрема Договір про утворення Європейського Союзу 1992 року, або так званий Маастрихтський договір, орієнтує держав-членів на зближення їх законів та підзаконних актів. Крім того, невід’ємною частиною Маастрихтського договору є Декларація про застосування правових актів ЄС. У відповідності з нею основною умовою європейської інтеграції є інкорпорація директив Європейських Співтовариств у національне законодавство.

Відповідно до Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», адаптація законодавства України до законодавства ЄС – це процес приведення законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність з *acquis communautaire*.

Хоча основна частина прийнятих законодавчими органами Європейського союзу нормативних актів регулює економічні відносини її членів, після вступу в дію Лісабонського договору (Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community), ЄС наділений також компетенцією щодо прийняття законодавчих актів у галузі кримінально-процесуального законодавства.

Зокрема, стаття 83 Договору про функціонування Європейського Союзу встановлює, що Європейський Парламент та Рада за допомогою директив, ухвалених згідно зі звичайною законодавчою процедурою, можуть встановити мінімальні правила щодо визначення кримінальних злочинів та санкцій у сфері особливо тяжкої злочинності транскордонного змісту, що впливає з природи або наслідків таких злочинів або з особливої необхідності спільно боротися проти них.

До сфери такої злочинності належать: тероризм, торгівля людьми та сексуальна експлуатація жінок і дітей, незаконна торгівля наркотиками, незаконна торгівля зброєю, відмивання грошей, корупція, підробка платіжних засобів, комп’ютерні злочини та організована злочинність [1].

Україна вже почала імплементацію в свою правову систему таких загальноєвропейських механізмів як криміналізація незаконного збагачення, цивільна конфіскація необґрунтованих активів. Однак для подальшої гармонізації та синхронізації законодавства нашої країни та країн-членів Європейського Союзу вважаємо за необхідне врахування норм ЄС, які стосуються інституту зловживання процесуальними правами.

Чинне на сьогодні кримінальне процесуальне законодавство не регламентує ані визначення зловживання процесуальними правами, ані порядку протидії такому зловживанню.

Водночас, Антикорупційною стратегією на 2021–2025 роки, затвердженої Законом України «Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки» однією з проблем яка потребує вирішення визначено непоодинокі випадки зловживання учасниками судового процесу процесуальними правами [2].

У зв'язку з цим Національним агентством з запобігання корупції розроблений проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо недопустимості зловживання процесуальними правами» [3].

В запропонованому до громадського обговорення законопроекті також відсутнє визначення зловживання процесуальними правами. Натомість пропонується доповнення Кримінального процесуального кодексу України новою статтею, якою впроваджуються ключові ознаки та орієнтуючий перелік неприпустимих типових способів зловживання процесуальними правами в кримінальному процесі, а також визначається загальний механізм реагування на відповідні випадки з боку слідчого судді, суду (винесення ухвали, накладення грошового стягнення, залишення без розгляду або повернення скарги, клопотання, заяви) [4].

Право ЄС також не містить в собі окремого закріплення визначення зловживання процесуальними правами, однак відсилає у цьому питанні до прецедентного права. Зокрема, відповідно до пункту 42 Директиви (ЄС) 2019/1937 Європейського Парламенту та Ради від 23 жовтня 2019 року про захист осіб, які повідомляють про порушення законодавства Союзу зловживання правами відносяться до порушень: Ефективне виявлення та запобігання серйозній шкоді суспільним інтересам вимагає, щоб поняття порушення також включало зловживання, як це визначено прецедентним правом Суду, а саме дії чи бездіяльність, які не видаються незаконними з формальної точки зору, але руйнують мету або мета закону [5].

Аналогічно на мету застосування закону орієнтує і стаття 17 Європейської конвенції Ради Європи «Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод», відповідно до якої ніщо в цій Конвенції не може тлумачитися як таке, що надає будь-якій державі, групі осіб або особі право займатися будь-якою діяльністю або вчиняти будь-яку дію, спрямовану на ліквідацію будь-яких прав і

свобод, що викладені в цій Конвенції, або на обмеження їх в більшому обсязі, ніж передбачено в Конвенції». У доповнення цієї норми стаття 18 передбачає, що обмеження, які дозволяються можуть застосовуватися лише з тією метою, з якою вони передбачені [6].

Крім того, директиви ЄС передбачають заборону зловживання офіційним представникам держав-членів, тобто по суті сторони обвинувачення. Так, відповідно до пункту 32 Директиви 2013/48/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 22 жовтня 2013 року про право на доступ до адвоката в кримінальному провадженні та в провадженні за європейським ордером на арешт, а також про право мати третю сторону поінформованою про позбавлення волі та спілкуватися з третіми особами та консульськими органами під час позбавлення волі, державам-членам також має бути дозволено тимчасово відступати від права на доступ до адвоката на досудовій стадії, якщо негайні дії слідчих органів необхідні для запобігання суттєвій загрозі кримінальному провадженню, зокрема, щоб запобігти знищенню або зміні істотних доказів, або щоб запобігти втручанням свідків. Під час тимчасового відступу на цій підставі компетентні органи можуть допитувати підозрюваних або обвинувачених без присутності адвоката, за умови, що вони були поінформовані про своє право зберігати мовчання та можуть скористатися цим правом, і за умови, що такий допит не завдає шкоди права на захист, включаючи привілей проти самозвинувачення. Допит може проводитися з єдиною метою та в обсязі, необхідному для отримання інформації, яка є необхідною для запобігання суттєвій загрозі кримінальному провадженню. Будь-яке зловживання цим відступом у принципі безповоротно зашкодить правам захисту [7].

Розроблений НАЗК законопроект передбачає можливість визнати зловживанням процесуальними правами таку поведінку, яка суперечить завданням кримінального провадження, зокрема:

- 1) звернення зі скаргою на судові рішення, яке не підлягає оскарженню або дія якого закінчилася;
- 2) подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено слідчим суддею, судом відповідно до раніше поданого клопотання (заяви) будь-яким учасником кримінального провадження за відсутності інших підстав або нових обставин чи доказів;
- 3) подання цим же учасником кримінального провадження клопотання (скарги) однакового змісту з клопотанням (скаргою), які перебували чи перебувають на розгляді слідчого судді, суду;
- 4) зловживання правом на відвід;
- 5) поведінка, спрямована на маніпулювання автоматизованим розподілом справ між суддями або зміну підсудності справи;
- 6) перевищення розумної тривалості виступу з поясненнями, виступу в судових дебатах або з останнім словом обвинуваченого;
- 7) інша поведінка, що створює умови для перешкоджання виконанню завдань кримінального провадження [3].

Тобто основна мета саме такого закріплення запобігання зловживань учасниками кримінального процесу направлена на додержання розумності строків у кримінальному процесі.

Натомість, на наш погляд, інститут зловживання процесуальними правами учасниками кримінального провадження, з урахуванням закріплених у законодавстві ЄС норм, охоплює більш широке коло питань, зокрема це також зловживання стороною захисту правом на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування; зловживання стороною обвинувачення правом на визначення обсягу відомостей досудового розслідування, які надаються на ознайомлення стороні захисту; зловживання стороною обвинувачення при об'єднанні, виділенні матеріалів досудового розслідування та зупиненні досудового розслідування; зловживання, направлені на дискредитацію отриманих доказів; зловживання права на апеляційне та касаційне оскарження тощо. Отже важливою гарантією кримінального провадження є також «процедурна чистота процесу».

Відтак вважаємо за доцільно закріпити в кримінально процесуальному законодавстві визначення зловживання процесуальними правами як використання учасником кримінального провадження належних йому процесуальних прав способом, що не має своїм наслідком досягнення передбачуваної законом мети та перешкоджає реалізації завдань кримінального провадження.

Список використаних джерел

1. Договір про функціонування Європейського Союзу. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text.

2. Закон України «Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки» № 2322-IX від 20.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#n93>.

3. Проект Закону «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо недопустимості зловживання процесуальними правами». URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/nazk-zaproshtuye-vzhyaty-uchast-u-gromadskomu-obgovorenni-zakonoproektiv-shhodo-vdoskonalennya-rozglyadu-sprav-u-sudah/>.

4. Пояснювальна записка до проекту Закону «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо недопустимості зловживання процесуальними правами». URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/nazk-zaproshtuye-vzhyaty-uchast-u-gromadskomu-obgovorenni-zakonoproektiv-shhodo-vdoskonalennya-rozglyadu-sprav-u-sudah/>.

5. DIRECTIVE (EU) 2019/1937 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 23 October 2019 on the protection of persons who report breaches of Union law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32019L1937&qid=1697100728562>.

6. Європейська конвенція з прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

7. DIRECTIVE 2013/48/EU OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 22 October 2013 on the right of access to a lawyer in criminal proceedings and in European arrest warrant proceedings, and on the right to have a third party informed upon deprivation of liberty and to communicate with third persons and with consular authorities while deprived of liberty. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32013L0048>.

Галайдюк Анастасія Олександрівна,
здобувач ступеня вищої освіти бакалавра
навчально-наукового інституту № 2
Національної академії внутрішніх справ
Науковий керівник:

Сухомлин Юлія Володимирівна,
професор кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

КЕРІВНИК ОРГАНУ ДІЗНАННЯ ЯК УЧАСНИК КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Начальником підрозділу дізнання органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України є керівник органу дізнання. У разі відсутності підрозділу дізнання, повноваження керівника органу дізнання покладають на керівника органу досудового розслідування (п. 7-1 ч. 1. ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України)). На відміну від керівника органу досудового розслідування, керівник органу дізнання не наділений правом здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків, користуючись повноваженнями дізнавача.

Керівник органу дізнання має значний вплив на перебіг досудового розслідування. Повноваження керівника органу дізнання є досить широкими і дозволяють йому здійснювати низку функцій:

1. Організаційну. Дана функція полягає у тому, що керівник органу дізнання наділений повноваженнями щодо організації роботи підрозділу дізнання. Наприклад, у відповідності до п. 1 ч. 2 ст. 39-1 КПК України: «Керівник органу дізнання уповноважений визначати дізнавача, який здійснюватиме дізнання, а у випадках здійснення дізнання групою дізнавачів визначати старшого цієї групи, який керуватиме діями інших дізнавачів» [1; 3]. Також, згідно з п. 4 Розділу IV Наказу Міністерства внутрішніх справ України (далі Наказ) «Про затвердження Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України» від 20.05.2020 № 405 керівник органу дізнання: «організовує та забезпечує постійний моніторинг стану оперативної обстановки на території обслуговування